

AZ ISKOLAI ZAKLATÁS ÉS A CYBERBULLYING HASONLÓSÁGAI ÉS KÜLÖNBSÉGEI

– Menich Dóra –

Absztrakt

A kortársak közötti bántalmazás, különösen az iskolai zaklatás mindig is az életünk részét képezte: megjelenik irodalmi művekben és az 1990-es évektől kezdve már a tudomány is foglalkozik vele. Az utóbbi néhány évtizedben azonban jelentős mértékben nőtt a fiatalok digitális eszköz-használata, így a kortárs bántalmazás is átalakult; már nemcsak az iskola falain belül történhet meg, hanem online is. A jelenség minél hatékonyabb felismeréséhez és kezeléséhez fontos megvizsgálni, hogy milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg az iskolai zaklatás és a cyberbullying között. Jelen tanulmány erre vállalkozik, továbbá kitér a zaklatásban résztvevő kortárs csoportok bemutatására és jelentőségükre a kortárs bántalmazás kezelésében.

Kulcsszavak: iskolai zaklatás, cyberbullying, zaklatás résztvevői

Az iskolai zaklatás és a cyberbullying meghatározásai

Az iskolai bántalmazással és az online zaklatással foglalkozó szakirodalmak definíciói két csoportra oszthatók: a kifejezetten az online zaklatás meghatározására fókuszálóakra, valamint azokra, melyek magát a bántalmazás jelenségét igyekeznek megfogni. Az előbbi csoportba sorolható megfogalmazásokban hangsúlyos szerepet kap, hogy technikai eszköz (mobiltelefon, internet) segítségével valósul meg a zaklatás, míg az utóbbi csoportba tartozó definíciók esetében inkább a jelenség minél pontosabb bemutatásán van a hangsúly (ismétlődő tevékenység vagy nem, mi a célja, egyén vagy csoport követi el, stb.). Annak, hogy nincs magának az iskolai zaklatásnak fogalmi leírása, történeti okai vannak, ugyanis amikor elkezdtek a kortárs bántalmazást kutatni, még csak a most már iskolai zaklatásként nevezett jelenség létezett. Látható lesz a következőkben bemutatásra kerülő definíciókból, hogy néhány esetben szerepel a meghatározásban, hogy diákokat érintő jelenségről van szó, de ezekben az esetekben is a zaklatás leírására helyeződik a hangsúly.

Általánosságban elmondható, hogy minden fogalommagyarázat Dan Olweus, az iskolai zaklatás egyik legmegha-

tározóbb kutatójának definícióját tekintik kiindulási alapnak. Olweus (1999, 717. o.) szerint iskolai bántalmazásról az alábbi esetben beszélhetünk: *„a diákot zaklatás vagy elnyomás éri akkor, ha ismétlődően és hosszú időn keresztül negatív cselekedeteknek teszi ki egy vagy több másik diák”*.

A zaklatásmeghatározások első csoportjába magát a jelenséget leíró magyarázatok tartoznak. Az ilyen definíciók szerint nem az a fő kérdés, hogy interneten vagy az offline térben történik a bántalmazás, hanem hogy milyen jellemzők mentén ragadható meg legjobban a zaklatás. (Ezeket a fogalommagyarázatokat jellemzően az iskolaizaklatás-kutatások során használták.)

Barbara Coloroso szerint *„a zaklatás olyan tudatos, szándékos, támadó rosszindulatú, goromba tevékenység, amelynek célja a kiszemelt áldozat megalázása és bántása”* (Coloroso, 2020, 65. o.). Az EU Kids Online 2020 kutatásban (Smahel et al., 2020) Kowalski és munkatársai (2014), valamint Olweus definíciójából kiindulva zaklatásnak azt tekintik, amikor ismétlődik az áldozattá válás, szándékos károkozás történik és egyenlőtlenek az erőviszonyok az áldozat és az agresszor között. Figula Erika (2004) úgy véli, az iskolai zaklatás az agresszív viselkedés egy fajtája. Iskolai bántalmazás esetében a diáknak egy vagy több társa (vagy

egy vagy több személy) hosszú időn át, ismétlődően kellemetlenséget vagy szándékos sérülést okoz, vagy próbál okozni. Buda Mariann, Kőszeghy Attila és Szirmai Erika meghatározása szerint (2008, 374. o.) „a zaklatás olyan negatív tevékenység, amely (legtöbbször) egy kiválasztott személy ellen irányul, egyedül vagy csoportosan követik el”. Ken Rigby (2008) szerint a legcélravezetőbb a lehető legháttalánosabb zaklatásdefiniót megadni: a bántalmazás a hatalommal való szisztematikus visszaélés az emberek közötti kapcsolatokban.

Az ebbe a csoportba tartozó meghatározások között különbség van annak megítélésében, hogy szükséges-e a tevékenység ismétlődése, vagy az egyszeri bántalmazó magatartás is zaklatásnak minősíthető.



Ujhelyi Adrienn (2015) definíciója alapján a cyberbullying ellenséges, ismétlődő és zaklató magatartás, mely valamilyen elektronikus eszközzel történik. W. J. Smith és Biel Belsey cyberbullying-meghatározásait Bacskák Dániel (2011) mutatta be tanulmányában. Smith szerint az online zaklatás egy szándékos, ismételt cselekvés, melynek célja az egyén vagy csoport bántása, valamilyen elektronikus kapcsolatformát használva, ennek során egyén vagy csoport is lehet elkövető. Belsey szerint e-mailen, mobilon vagy weboldalakon keresztül valósul meg a zaklatás, melynek célja mások bántása. Dr. Mary Aiken (2020) cyberbullyingnak (elektronikus vagy online zaklatásnak) tekinti az ismétlődő, kritikus, bántó és megalázó megjegyzések formájában megvalósuló cselekedeteket, melyekben gyakran egy egész csoport részt vesz.

Az iskolai és az online zaklatás meghatározásainak elemzése alapján elmondható, hogy megegyeznek abban, hogy a tevékenység célja az áldozat bántalmazása, megalázása, valamint, hogy egyenlőtlen erőviszonyok vannak az áldozatok és a zaklatók között. Abban azonban eltérés figyelhető meg közöttük, hogy kifejezetten az online zaklatást, vagy magát a zaklatást határozzák meg; hogy az egyszeri, vagy „csak” az ismétlődő tevékenység tekinthető bántalmazásnak; hogy egyének és csoportok is lehetnek zaklatók és áldozatok, vagy csak egyének esetében beszélhetünk cyberbullyingról, csoportok esetében pedig gyűlöletbeszédéről. A cyberbullying-definíciók esetében eltérés figyelhető meg abban, hogy mit tekintenek a kutatók technikai eszköznek, amivel végrehajtják a zaklatást: egyes kutatók a mobiltelefont, okostelefont vagy számítógépet, míg mások magát az internetet, weboldalt. Ezek a különbségek és tisztázatlan kérdések mind azt mutatják, hogy szükség lenne egy egységes definícióra, melyet a kortársak közötti zaklatás esetében használni tudnak a kutatók, ami megkönnyítené a vizsgálatok összehasonlíthatóságát, így a jelenség megismerése hatékonyabbá válhatna, ami segítené a kortárs bántalmazás eredményesebb kezelését is.

Az iskolai zaklatás és a cyberbullying jellemzői

Ahogy a definíciókból is látható volt, az iskolai és az online zaklatás számos jellemzőjében hasonlóságot mutat.

Mindkét bántalmazás célja az ártalom, sérelem okozása; jellemzően, de nem kizárólagosan ismétlődő viselkedésként jelentkezik; az áldozat és az elkövető között egyenlőtlenek az erőviszonyok, valamint ugyanazok a szereplők vesznek részt a bántalmazásban mindkét zaklatástípus esetében: áldozatok, zaklatók és szemlélők (Fehér, Péter-Szarka, 2011; Domonkos, 2014; Coloroso, 2020).

Ahogy a definíciókból is látható volt, az iskolai és az online zaklatás számos jellemzőjében hasonlóságot mutat. Mindkét bántalmazás célja az ártalom, sérelem okozása; jellemzően, de nem kizárólagosan ismétlődő viselkedésként jelentkezik; az áldozat és az elkövető között egyenlőtlenek az erőviszonyok, valamint ugyanazok a szereplők vesznek részt a bántalmazásban mindkét zaklatástípus esetében: áldozatok, zaklatók és szemlélők (Fehér, Péter-Szarka, 2011; Domonkos, 2014; Coloroso, 2020).

Fontos azonban, hogy az online zaklatás néhány alapvető jellemzőjében eltér az iskolaitól, ami miatt bizonyos szempontból akár ártalmasabbnak is tekinthető (Kurucz, 2012). Az első jelentős eltérés az anonimitás. Iskolai zaklatás esetében nem egyszer mások is tudnak a zaklatóról és a zaklatásról, míg cyberbullying esetében az agresszornak lehetősége van névtelennek maradni (Tatai-Kovács, 2016). Ez a szemlélők számára is előnyökkel járhat, ugyanis nem kell attól tartaniuk, hogy a zaklatás következményeit számonkérjük rajtuk (Bacsák 2011).

Lényeges különbség továbbá, hogy online zaklatás esetében szinte végtelen számú szemtanú lehet, ugyanis a zaklatótól függetlenül is továbbterjedhet a zaklatás, és ezáltal az áldozat többszörösen viktimizálódik. Eltérés mutatkozik abban is, hogy cyberbullyingot nagyon könnyű elkövetni, azonban eltüntetni, kitörölni szinte lehetetlen. **Az online közzétett bántalmazásnak nyoma marad, mert az internet nem felejt** (Bacsák, 2011).

Szintén fontos különbség az iskolai és az online zaklatás között, hogy az utóbbi esetében nincsenek térbeli és időbeli korlátok (Kurucz, 2012). A zaklatás a nap bármelyik pillanatában és bárhol elkövethető, míg ez az iskolai bántalmazás esetében az iskolában töltött időre korlátozódik.

Míg mindenki kitett az online zaklatásnak, az iskolai bántalmazás esetében megfigyelhető, hogy jellemzően külső tulajdonságaik miatt válnak célponttá (Tatai-Kovács, 2016).

A zaklatókat vizsgálva elmondható, hogy offline bántalmazás esetén az áldozat reakcióját látva az agresszor előbb-utóbb büntudatot fog érezni, mert felismeri, viselkedésével hogyan hat az áldozatra, míg online zaklatás esetében nincs meg a „face to face” helyzet, így a zaklató nem látja, milyen hatást gyakorol az áldozatra (Domonkos, 2014).

A kortárs bántalmazás ezen két formája típusát tekintve is eltérést mutat. Iskolai zaklatás esetében megkülönböztethetünk fizikai/verbális/kapcsolati, valamint direkt/indirekt zaklatást (Buda et al., 2008). A fizikai/verbális/kapcsolati bántalmazás az egyik leggyakrabban alkalmazott tipizálás, azonban nem minden eset sorolható be egyértelműen ezekbe a kategóriákba. Például valaki verbális zaklatása (például csúfolása) egyben kapcsolati zaklatásnak is tekinthető, mert az áldozat társas kapcsolatait, valamint csoportban elfoglalt helyét veszélyezteti (Buda et al., 2008). Ráadásul a fizikai zaklatást jellemzően verbális bántalmazás is kíséri. Fontos kiemelni, hogy abban, hogy a fizikai/verbális/kapcsolati bántalmazás az iskolai zaklatás típusainak vagy eszközeinek tekintendők, nincs egyetértés a szakértők között; például míg Buda Mariann (2015) az előbbieket, Barabara Coloroso (2020) az utóbbiak közé sorolja.

A másik felosztás esetében a direkt zaklatás közvetlen, nyilvánvaló és nyíltan az áldozat ellen irányul; lehet fizikai (lökdösés, köpködés, tulajdon rongálása), verbális (csúfolás, fenyegetés) és nonverbális (grimaszolás, durva képek, rajzok mutogatása) (Buda et al., 2008). Ezzel szemben az indirekt zaklatás a legtöbb esetben kapcsolati bántalmazás, ebben az esetben nincs közvetlen interakció a zaklató és az áldozat között (Nagy et al., 2012). Ez a típus magában foglalja a pletykák terjesztését, a kiközösítést és rosszindulatú képek, hírek megosztását az interneten (Buda et al., 2008). Ebben az értelemben lefedheti az online zaklatás formáját.

Cyberbullying esetében több típust is megkülönböztethetünk. A T.A.B.Y. projekt¹ 10 változatot sorol fel, melyek gyakorlatilag az online zaklatás lehetséges megvalósulási formáit írják le. E szerint a tipizálás szerint beszélhetünk lángháborúról, online veszekedésről (flaming), támadássorozatról (harassment), befeketítésről (denigration), kiközösítésről (exclusion), személyiséglopásról (impersonation), kibeszélésről (outing), becsapásról (trickery), online zaklatásról (cyberstalking), online fenyegetésről (cyberthreats), valamint szextingről.²

Barbara Coloroso (2020) kétféleképp is csoportosítja a cyberbullying típusait: az elsőbe az előbb bemutatott, T.A.B.Y. projekthez hasonló kategóriák találhatóak, tehát a bántalmazás formái, a másodikban pedig a zaklatás megvalósulásának felületei. Coloroso típusként nevezi meg a felbujtást (bash boarding), a hekkelést, az oltogatást (dissing), az online veszekedést (flaming), az identitáslopást, valamint a közvélemény-kutatást (durva faggatást). A másik tipizálási szempont, hogy milyen felületen

követik el a bántalmazást; ez alapján megkülönböztet mobiltelefonos, üzenetküldő alkalmazásokon, internetes játékon keresztül történő zaklatást, valamint internetes szexuális zaklatást.

A fent bemutatottak alapján látható, hogy míg az iskolai zaklatás és a cyberbullying közötti különbségeket és hasonlóságokat tekintve kialakult egyfajta konszenzus a szakértők között, addig a kortárs bántalmazás tipizálását tekintve még eltérő megközelítésekkel találkozhatunk, abban azonban egyetértés van, hogy az online zaklatás, sajátosságai miatt, önállóan vizsgálandó terület.

Az iskolai zaklatás és a cyberbullying résztvevői

Mint a kortárs bántalmazás jellemzőinek bemutatásánál már említésre került, akár offline, akár online történik a zaklatás, ugyanazok a szereplők vesznek részt benne: zaklatók, áldozatok és szemlélők.



1. ábra: A zaklatás résztvevői

Forrás: Coloroso, 2014; Nagy et al., 2012 alapján saját szerkesztés

¹ A T.A.B.Y. projekt célja a fiatalok közötti kortárs online bántalmazás felmérése, valamint a jelenség megismertetése a szülőkkel, pedagógusokkal. <http://tabby-hun.weebly.com/a-tabby-projekt.html> (Letöltve: 2021. 01. 02.)

² <http://tabby-hun.weebly.com/mit-jelent-a-cyberbullying.html> (Letöltve: 2021. 05. 30.)

Bár a szakirodalom (Coloroso, 2014) az iskolai zaklatással kapcsolatban különbözteti meg az alábbi hét zaklatótípust, meglátásom szerint ezek az cyberbullying esetében is alkalmazhatók. A hét kategória a magabiztos zaklató, a társasági zaklató, a profi zaklató, a hiperaktív zaklató, a szenvedő zaklató, a zaklatók csoportja és a zaklatók bandája.

Annak ellenére, hogy több típusú zaklatót is megkülönböztethetünk, az elkövetők célja azonos: a mások feletti dominancia, az irányítás megszerzése, a szórákozás, de az okok között szerepel a barátok melletti kiállítás is (Domonkos, 2014). A különböző típusukból adódóan a zaklatás módszerei is sokfélék lehetnek, van azonban néhány közös jellemvonás. Ilyen például (a fentebb bemutatottakon kívül), hogy hajlamosak társaik kihasználására céljaik elérése érdekében; a bántalmazást, zaklatást akkor követik el, amikor a felnőttek nem látják őket; nem képesek felmérni tetteik rövid és hosszú távú következményeit; valamint nem vállalják a felelősséget a tetteikért (Coloroso, 2014, 2020).

Buda Mariann és munkatársai (2008) a zaklatók egy speciális csoportját is megkülönbözteti, a zaklató áldozatokat, akik bizonyos helyzetekben áldozatok, más helyzetekben pedig zaklatók. Ennek oka, hogy áldozattá válásukra agresszíven reagálnak, és az áldozati szerepet igyekeznek azzal kompenzálni, hogy másokat zaklatnak.

A zaklatókhöz hasonlóan az áldozatok is sokfélék lehetnek, ami azonban közös bennük, hogy valamilyen okból kifolyólag a zaklatók célpontjaivá váltak (Coloroso, 2014). Az áldozatokról gyakran úgy gondolkodnak az emberek, mint gyenge, túlérzékeny, szánalmas, önbizalomhiányos emberekről, akik megérdemlik, ami velük történik – de áldozat bárki lehet (Coloroso, 2014).

Van azonban néhány olyan tényező, ami növeli az áldozattá válás esélyét. Ilyen például, az „elszigetelt, kevés baráttal rendelkező, bizonytalan, valamint alacsony önbecsülésű” személy, akinek kortársaival, osztálytársaival gyenge a kapcsolata (Domonkos, 2014, 64. o.). Szintén kockázati tényező, ha a fiatal nem heteroszexuális, illetve, ha több időt tölt online, például közösségi oldalakon (Domonkos, 2014).

Mind az offline, mind az online zaklatás áldozatainak körében gyakoribb a szorongás, az öngyilkossági gon-

dolatok és a depresszió (Domonkos, 2014). **Az áldozatok jellemzően nem szólnak arról, hogy bántalmazás éri őket.** Ennek oka lehet a szégyenérzet, a félelem attól, hogy a zaklatás még elviselhetetlenebbé válik, ha szólnak róla, mert a zaklató ezt megtorolja, illetve gyakori az is, hogy úgy gondolják, hogy nem tudnának nekik segíteni (Coloroso, 2014).

A harmadik csoportba a szemlélők tartoznak, akikre az utóbbi időben a kutatások egyre nagyobb figyelmet kezdtek fordítani, ugyanis az ő szerepük, viselkedésük kulcsfontosságú a zaklatás kezelésében, mert az esetek nagy részében jelen vannak és fellépésük megakadályozhatja a zaklatást (Körmeny, Szklenárik, 2014).

A szemlélők csoportján belül három nagy kategóriát különböztethetünk meg reakciójuk alapján (Nagy et al., 2012). Az első típus, a zaklatók segítői, további három csoportra osztható: a követők csoportja fizikailag is támogatja a támadó viselkedését, a passzív zaklató hozzászólásaival bátorítja az elkövetőt, míg a passzív támogatók nem vesznek részt a zaklatásban, de az agresszió iránti attitűdjük pozitív. A szemlélők második nagy típusa az áldozat védelmezői, akik között megkülönböztethetünk aktív és passzív védelmezőket. Előbbi csoportba tartozókra jellemző, hogy az áldozat védelmére kelnek, ez által maguk is áldozattá válhatnak, míg az utóbbi csoportba tartozók szintén elutasítják az erőszakot, azonban a zaklatótól való félelem miatt nem támogatják nyíltan az áldozatot. A harmadik típusba a tétlen szemlélők tartoznak. Ők azok, akik kívülállónak jelennek meg és úgy tesznek, mintha nem vennék észre, mi történik körülöttük. Ennek két oka lehet: az egyik, hogy valóban közömbösek a történetek iránt, a másik, hogy félnek, hogy ők is áldozattá válhatnak, ezért inkább a hallgatást választják.

A szemlélők csoportjával kapcsolatos új megközelítés (Coloroso, 2020) radikálisan tekint erre a csoportra. Meglátása szerint a szemlélők nem lehetnek ártatlanok, mert ha nem állnak ki az áldozat védelmében, akkor a zaklatót támogatják, vagyis a szemlélők mindenképp aktív résztvevői a bántalmazásnak, és feladatuk az áldozat melletti kiállítás minden körülmények között. Ez az új szemléletmód azonban feltételezi, hogy a szemlélők rendelkeznek azokkal az ismeretekkel, amik a zaklatás hatékony visszaszorításhoz vagy megelő-

zéshez szükségesek, de meglátásom szerint ezek a feltételek jellemzően nem adóttak. Fontos ugyanakkor, hogy amennyiben elfogadjuk ezt a megközelítést, ez rávilágít a prevenció és ismeretterjesztő programok hiányosságaira, melyek fejlesztése révén a szemlélők valóban aktív védelmezőkké válhatnak.



Összegzés

Tanulmányomban a kortárs bántalmazás két típusát, az iskolai és az online zaklatást hasonlítottam össze a meghatározások, a jellemzők, valamint a résztvevők szempontjából, annak érdekében, hogy képet kapjunk a két típus közötti hasonlóságokról és különbözőségekről, melyek ismerete hatékonyabbá teheti a jelenség kezelését és prevencióját.

A definíciók tekintetében mondható, hogy kialakult egyfajta konszenzus, egy közös kiindulási alap, Dan Olweus fogalommagyarázata ugyanis minden kortárs zaklatást meghatározó definícióban felfedezhető. Megfigyelhetünk azonban eltéréseket is a leírások tekintetében, mert azok a kutatók, akik a cyberbullying meghatározására töreksenek, nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy a zak-

latás technikai eszközök segítségével történik. Abban, hogy mi a technikai eszköz, jelenleg nincs egyetértés, valamint arról is diskurzus zajlik, hogy szükséges-e külön meghatározni az iskolai és az online bántalmazást, vagy célravezetőbb magát a zaklatást leírni. Az általános zaklatásdefiníció melletti érv lehet, hogy mindkét kortársbántalmazás-típusnak ugyanaz a célja, így nem szükséges megkülönböztetni, hogy offline vagy online történik. Az iskolai és az online zaklatás külön meghatározása ugyanakkor szintén járhat előnyökkel, mert bár az iskolai zaklatás és a cyberbullying számos jellemzőjében hasonlít, másokban viszont eltérést mutat, egy egyeséges definíció így teszi lehetővé a különbségek bemutatását. A kortárs bántalmazás tipizálásában még szintén nem született szakmai konszenzus: vannak kutatók, akik az iskolai zaklatást verbális/fizikai/kapcsolati, míg mások direkt/indirekt forma szerint csoportosítják. A cyberbullying esetében nagyobb egyetértést találunk a típusokat tekintve: egyes kutatók tíz, míg mások hat típust különböztetnek meg, de ezek a kategóriák jelentős mértékben megegyeznek.

A zaklatás szereplőiről való gondolkozásban változás figyelhető meg a frissebb szakirodalomban, ugyanis a szemlélők csoportját egyes szerzők radikálisabban látják, mint korábban: passzív kívülállóként, aktív zaklatóként vagy aktív védelmezőként tekintenek rájuk attól függően, hogy kiállnak-e az áldozatok mellett vagy nem. Az új megközelítés a csoport feladatának tekintik az áldozatok mellett kiállást.

Nyilvánvaló, hogy a kortárs bántalmazásban leginkább a fiatalabb korosztályok érintettek. A helyzet kezelését nehezíti, hogy ezen korosztály életének jelentős része az interneten zajlik. Ennek napi és sokszínű használata, ismerőssége, szinte már az élet természetes közegévé tette számukra az online teret, ezért óvatosságuk valószínűsíthetően kevésbé épült ki. Ennek befolyásolására, a veszélyek tudatosabbá tételére az utóbbi években egyre több állami és civil kezdeményezés történt, azonban a család szerepe is meghatározó. A minél célirányosabb prevenció módszerek és anyagok kidolgozása, valamint a hatékonyabb beavatkozások érdekében továbbra is fontos, hogy mind szélesebb körben lefedjük ezeknek a korosztályoknak az esetleges kortárs zaklatással kapcsolatos ismereteit, attitűdjét, illetve áldozati és/vagy elkövetői érintettségét.

Felhasznált irodalom

Aiken, M. (2020). *Cybercsapda*. Budapest, HU: Harmat–Új Ember.

Bacsák D. (2011). Virtuális rémálom: „cyberbullying” a diákok között. In: Ambrus M., Bacsák D., Demeter E., Hajdu G., Gerő M., Király E., Krámer L., Meixner B., Nagy J. P., Sárkány A., Szabó F., Szabó Zs. (Eds.) *Kötetlen, Az ELTE Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete* (pp. 57–65). Budapest, HU: ELTE Társadalomtudományi Szakkollégium.

Buda M., Kőszeghy A., Szirmai E. (2008). Iskolai zaklatás az ismeretlen ismerős. *Educatio*, 17(3), 373–386.

Buda M. (2015). *Az iskolai zaklatás*. Debrecen, HU: Debreceni Egyetem Kiadó.

Coloroso, B. (2014). *Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak – Óvodától középiskoláig: hogyan szakíthatja meg a szülő és a pedagógus az erőszak körforgását*. Budapest, HU: Harmat Kiadó.

Coloroso, B. (2020). *Bullying – Zaklatók, áldozatok szemlélők*. Budapest, HU: Harmat Kiadó.

Domonkos K. (2014). Cyberbullying: zaklatás elektronikus eszközök használatával. *Alkalmazott Pszichológia*, 14(1), 59–70.

Fehér Á., Péter-Szarka Sz. (2011). Az iskolai zaklatás jelenségvilága és a gyermekek érzelmi készségei. In: Buda A., Kiss E. (Eds.), *Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakváltozásai*. Debrecen, HU: Kiss Árpád Archívum Könyvsorozata Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete.

Figula E. (2004). Bántalmazók és bántalmazottak az iskolában. *Új Pedagógiai Szemle*, 54(7–8), 223–228.

Kowalski, R.M., Giumetti, G.W., Schroeder, A.N., Lattanner, M.R. (2014). Bullying in the Digital Age: A Critical Review and Meta-Analysis of Cyberbullying Research Among Youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073–37. <https://doi.org/10.1037/a0035618>

Körmendi A., Szklenárik P. (2014). A szemlélők szerepe az iskolai zaklatásban. *Alkalmazott Pszichológia*, 14(2), 105–123.

Kurucz O. (2012). Iskolai agresszió és közösségi média. *Új Pedagógiai Szemle* 62(7–8), 94–103.

Nagy I., Körmendi A., Pataky N. (2012). A zaklatás és az osztálylégkör kapcsolata. *Magyar Pedagógia*, 112(3), 129–148.

Olweus, D. (1999). Iskolai zaklatás. *Educatio*, 8(4), 717–739.

Rigby, K. (2008). *Children and Bullying: How Parents and Educators Can Reduce Bullying at School*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.

Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey Results from 19 Countries*, <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/eu-kids-online/reports/EU-Kids-Online-2020-10Feb2020.pdf> (Letöltve: 2021. 06. 12.)

Tatai Cs., Kovács R. R. (2016). Az Y és a Z generációk számítógép- és internethasználati szokásai, az elektronikus zaklatás jelensége. *Szociálpedagógia* 4(1–2), 33–47.

Ujhelyi A. (2015). Az internet mint szocializációs közeg. In: Kósa É. (Ed.) *Médiaszocializáció* (pp. 153–179). Budapest, HU: Wolters Kluwer.